

Izcils pētījums par studentiem no Baltijas 16.–18. gadsimta Eiropas universitātēs

Arvo Tering. Eesti, liivi – ja kuramaalased Euroopa ülikoolides.
1561–1798. Tartu. Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv. 2008. 831 lk.

Jānis Stradiņš

Tartu Universitātes bibliotēkas ilggadējā darbinieka pētnieka Arvo Teringa apjomīgā grāmata, kas pabeigta jau 2003. gadā, bet iznākusi 2008. gadā Igaunijas Centrālā arhīva grāmatu sērijā, ir ļoti dziļš un vispusīgs, varētu pat sacīt, izsmelošs pētījums par jauniešiem no Vidzemes un Igaunijas provincēm (gubernām) un Kurzemes hercogistes, kas studējuši Eiropas (galvenokārt Vācijas) universitātēs pēc Livonijas konfederācijas sabrukuma laikposmā no 1561. līdz 1798. gadam. Šis temats jau agrāk ir bijis vairāku Baltijas vācu autoru pētījumu objekts 19.–20. gs. sākumā, kuri publicējuši daudzu vācu universitāšu studentu – baltiešu sarakstus. Taču tik pilnīgs apskats sniegts pirmoreiz, kurā analizēti sociālie aspekti, studiju profils un reģionu statistika, studentu sadzīves īpatnības ārzemēs, pat ceļojumu maršruti, arī studentu ieradums apceļot bez *Alma mater* vēl arī citas ārzemju universitātes pēc studiju beigšanas u. tml.

Lielā mērā šo grāmatu var saukt par A. Teringa mūža veikumu, tiesa, ja tam vēl pievieno jau 1984. gadā publicētā Tērbatas–Pērnavas zviedru laiku universitātes *Album Academicum der Universitāt Dorpat (Tartu) 1632–1710* izdošanu. Arvo Terings ir pazīstamā igauņu vēsturnieka profesora Helmuta Pīrimēe (*Piirimäe*) skolnieks, kas turpinājis un izvērsis šī zviedru laikmeta labākā pārzinātāja skolas tradīcijas. Diemžēl Teringa grāmata un viņa publikācijas par šo jautājumu ir publicētas galvenokārt igauņu valodā, atsevišķas autora publikācijas bijušas vācu valodā. Tradicionālajās Baltijas zinātņu vēstures konferencēs (arī Tartu) grāmatas autors nav piedalījies, tādēļ arī recenzējamā unikālā grāmata šo rindīņu rakstītājam nebija zināma, kad veidoju grāmatu par zinātnes sākotni Latvijā. Tiesa, mēģināju atrast kolēģi Teringu Igaunijā un sazināties ar viņu, jo mani bija ieinteresējuši viņa pētījumi par Rīgas un Rēveles rātes stipendiātiem

ārzemju studijām, taču šie meklējumi nebija veiksmīgi. Kad mana grāmata jau bija iznākusi, negaidīti saņēmu no Teringa lūgumu aizsūtīt viņam tās eksemplāru un arī manu adresi Rīgā, lai viņš savukārt varētu man uzdāvināt savu grāmatu. Šī grāmata nāca man kā liels un ļoti patīkams pārsteigums. Nožēloju vienīgi, ka nebiju varējis to izmantot arī savas grāmatas veidošanā, atsaucoties uz vairākām Teringa atziņām, secinājumiem un apkopotajiem faktiem, jo tie būtu bagātinājuši kopainu par zinātnes un augstākās izglītības attīstību arī Latvijā, īpaši pirms Tērbatas Universitātes izveidošanas.

Par spīti manām trūcīgajām igauņu valodas zināšanām, varēju iepazīties ar Teringa grāmatu, izmantojot tās tekstu, teicamo ilustratīvo materiālu, ļoti labo kopsavilkumu vācu valodā (32 lappuses). Materiāls skar Baltiju kopumā, kaut gan uzsvars likts uz Vidzemes guberņas igauņu daļu (ar Tērbatu un Pērnavu), Igaunijas guberņu (ar Tallinu). Liela uzmanība tomēr pievērsta arī Rīgai un varbūt mazākā mērā Kurzemes hercogistei, kas bija gan senās Livonijas sastāvdaļa, tomēr zināmā mērā ieņēma īpašu stāvokli, formāli būdama Lietuvas lielkņazistes (Rečpospolitās) sastāvdaļa, turklāt ar diezgan spēcīgām katolicisma pozīcijām. A. Terings jau aplūko galvenokārt Eiropas protestantiskās universitātes, kas ir dabiski, jo stingri protestantiski orientētā jaunatne no bijušās Livonijas studēja lielākoties tajās.

Ņemot vērā A. Teringa grāmatas nozīmīgumu ne tikai Igaunijai, bet Latvijai, uzskatu par nepieciešamu šajā atsauksmē kaut nedaudz iepazīstināt ar autora pamatatzinumiem un statistiskajiem izvērtējumiem, kuriem būtu bijis jāatrod vieta arī Latvijās augstākās izglītības un zinātnes sākotnes aplūkojumā.

Autors aplūko laikmetu no Livonijas konfederācijas sabrukuma 1561. gadā līdz 1798. gadam, kad Krievijas imperators Pāvils I aizliedza Krievijas impērijas pavalstniekiem (kuru skaitā tolaik bija jau visu triju Baltijas guberņu pārstāvji) studēt ārzemēs. Tieši tad arī sākās priekšdarbi universitātes dibināšanai Baltijā (Tērbatā vai Jelgavā), kas vainagojās ar Tartu (Tērbatas) Universitātes dibināšanu/atjaunošanu 1802. gadā.

Terings dod bagātīgu, izvērstu statistiku par studentu dinamiku visā aplūkotajā laikposmā: Eiropas universitātēs ir studējuši kopumā 5751 imatrikulēts students no Kurzemes, Vidzemes un Igaunijas guberņas (to skaitā no zviedru/krievu pārvalditajām guberņām – 3623, no Vidzemes guberņas – 2280, to skaitā 1092 no Rīgas), bet no Kurzemes hercogistes – 2128 studenti. Autors pieļauj, ka studējošo skaits varētu būt arī nedaudz lielāks – līdz 6000, jo daži studenti varētu būt palikuši neimatrikulēti vai arī dati par tiem nav atrasti. Pa visu laikposmu no Igaunijas un Vidzemes vidēji imatrikulēja pa 15 studentiem gadā, no Kurzemes – pa 9 studentiem gadā.

Imatrikulāciju skaita dinamiku Terings šķiro četros laikposmos: 1) no 1561. līdz 1630. gadiem (lielajiem kariem); 2) no 1630. gadiem līdz 1657. gada Alekseja Mihailoviča iebrukumam un lielajam mērim; 3) no 1660. gadiem līdz 1710. gada lielajam mērim un Pētera I invāzijai; 4) no 1711. gada līdz 1770. gadiem; 5) no 1770. gadu vidus līdz 1798. gadam. Studentu skaits no Livonijas atsevišķos gad-

simtos veidoja: 1561.–1600. gadā kopsummā 360 (9 studenti gadā), to skaita no Igaunijas un Vidzemes 282 (7 studenti gadā), no Kurzemes – 78 (apm. 2 studenti gadā); 1601.–1710. gadā – 2557 (23 studenti gadā), to skaitā no Vidzemes un Igaunijas 1668 (15 gadā), no Kurzemes – 889 (7 cilvēki gadā); 1711.–1798. gadā kopsummā 2834 (31,4 gadā), to skaitā no Igaunijas, no Vidzemes 1673 (18,5 gadā) un no Kurzemes 1161 (12,8 gadā). Jaunieši no Baltijas studēja galvenokārt teoloģiju un jurisprudenci, jo šajās zemēs vislielākais bija pieprasījums pēc luterāņu mācītājiem un izglītotiem juristiem (īpaši Kurzemes hercogvalstī, kur nemitīgi ritēja tiesiski strīdi starp hercogu un muižniekiem). 60% studējošo nāca no pilsētām, to skaitā Vidzemes studējošo vidū 47,9% bija no Rīgas (1092), 7,5% – no Tērbatas (172), 1,11% – no Cēsīm (27). Kurzemes studējošo skaitā no pilsētām nāca tikai viena trešdaļa (694 studenti no 2128), to skaitā 335 (15,7%) – no Jelgavas, 127 (5,9%) – no Kuldīgas, 116 (5,5%) – no Liepājas, 57 (2,6%) – no Bauskas un 40 (1,8%) – no Ventspils. No studējošiem kurzemniekiem vairāk bija muižnieku, nevis pilsētnieku dēlu, bet Vidzemē – pretēji.

Pēc sociālās izcelsmes studējošie bija garīdznieku, muižnieku, pilsētnieku virsrslāņa (tirgotāju, rātskungu un akadēmiski izglītotu cilvēku – ārstu, juristu, ģimnāziju skolotāju) dēli, mazāk – pilsētu amatnieku un muižu pārvaldnieku dēli. Īpaši liels muižnieku dēlu skaits nāca no Kurzemes (32%, 16. gs. beigās – pat 49%), kamēr no Vidzemes un Igaunijas tādu bija mazāk (19%, galvenokārt no Vidzemes guberņas). Zviedru laikos Vidzemes un Igaunijas muižnieku dēli vairāk nosliecās uz militāru karjeru, krievu laikos (18. gs.) – studējošo skaits no šim aprindām gan pieauga, taču arī tad daudzi izvēlējās kļūt par virsniekiem. Zemnieku dēlu skaits universitātēs uz austrumiem no Elbas upes aplūkojamā laikmetā vispār bija ļoti neliels, bet vēl jo mazāks tas bija Baltijā, līdz ar to apskatāmajā laikposmā universitātēs nestudēja ne latvieši, ne igauņi. Vienīgais izņēmums 17. gs. bija latvietis Jānis Reiters, kas studēja teoloģiju un vēlāk ieguva medicīnas doktora grādu Rostokas universitātē, un pašas 18. gs. beigās – daži Rīgas mastubrāķeru dēli – latvieši (D. H. Grindelis, J. M. Kallins, t. i., Kalniņš) un nedaudzi igauņi – ķesteru un muižu pārvaldnieku dēli. Starp citu, J. M. Kallins arī bija Rīgas mastubrāķera Dāvida Kalniņa dēls, kurš aizstāvēja medicīnas doktora disertāciju Erlangenē 1802. gadā un darbojās kādu laiku kā Virtembergas hercoga miesas ārsts Pēterburgā. Taču studējošo amatnieku dēli vispār nāca maz (Vidzemē un Igaunijā – 4–5%, Kurzemē 1–2%), gk. meistarū dēli no prestižiem arodiem (zeltkaļi, ķirurgi, skroderi, parūku meistari, grāmatcēji). Šie momenti arī noteica studentu etnisko sastāvu – tie bija gandrīz vienīgi vācieši, arī atsevišķi zviedri.

Autors pievērsis zināmu uzmanību ģimnāziju un liceju līmeņa augstākajām skolām Baltijā, kuras sagatavoja potenciālos studentus ārzemju universitātēm, minot Rīgas un Rēveles Domskolū, Rīgas liceju, Jelgavas Akadēmisko ģimnāziju. Mūsdienu terminoloģijā runājot, tā deva koledžu līmeņa augstāko izglītību. Terings uzsver, ka pirms *Academia Petrina* dibināšanas kurzemnieki iepriekšējo sagatavošanos guva Prūsijā (Kēnigsbergas Frīdriha kolēģijā, Dancigas ģimnāzijā u. c.),

bet nākamie ārsti 18. gs. pirmsstudiju sagatavošanai izmantoja *Collegium medicochirurgicum* Berlīnē.

Nedaudz vairāk vietas savā vēstījumā A. Terings būtu varējis ierādīt Jelgavas *Academia Petrina*, kas tomēr tālaika Baltijas augstskolu sistēmā ieņēma īpašu vietu, skart J. G. Zulcera izstrādāto tās nolikuma projektu. Daudzi šīs akadēmiskās ģimnāzijas audzēkņi turpinājuši izglītoties ārzemju universitātēs. No *Academia Petrina* audzēkņiem pieminējumu šajā grāmatā varbūt būtu pelnījis ģimnāzijas 1778. gada absolvents un vēlākais Kurzemes hercoga galma mehāniķis Ernsts Johans Binemanis, brīvlaists dzimtcilvēka dēls, latvietis. Viņš uzstādīja Kurzemē pirmos zibensnovēdējus, uzbūvēja un palaida hercogam Pēterim Bironam par godu gaisa kuģus – mongolfjē, un bija izveicis jaunu mašīnu, aparātu un globusu konstruktors, viens no astronomiskās observatorijas izveidotājiem Jelgavā. Kaut arī formāli Binemanis netika guvis akadēmisku izglītību, viņš bija papildinājies Londonā, vēlāk darbojies arī Krievijā. Mēs viņu pašreiz traktējam kā vienu no pašiem pirmajiem latviešu izcelsmes mehāniķiem izgudrotājiem.

Kā galvenā livoniešu (baltiešu) studiju vieta 16. gs. beigās un 17. gs. pirmajā trešdaļā tiek izcelta Rostokas universitāte, tāpat pieminot Vitenbergas un Kēnigsbergas universitātes un universitāti Frankfurtē pie Oderas. Kurzemes studentiem līdz pat 18. gs. beigām īsta "zemes universitāte" bija Kēnigsbergas universitāte. Trīsdesmitgadu kara dēļ karu plosītajā Vācijā 17. gs. studēja maz baltiešu, izņemot Vitenbergas (Lutera) universitāti, kas joprojām palika populāra rīdzinieku vidū Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas profesora H. Samsona autoritātes un sakaru dēļ. Medicīnu 17. gs. daudzi baltieši studēja Hallē un Leidenē.

Laikaposmā no 1711. līdz 1800. gadam kā studiju vietas dominēja Jēnas, Halles, Leipcigas un Getingenes universitātes, teoloģijas studijām (un kurzemniekiem it īpaši) arī Kēnigsbergas universitāte. 18. gs. medicīnu baltieši studēja galvenokārt Halles un Jēnas universitātēs. Īpaši apmeklēta Jēnas universitāte kļuva pēc tam, kad tur 1777. gadā par medicīnas profesoru kļuva bijušais rīdzinieks J. K. Loders, bet par dabaszinātņu profesoru – A. G. K. Bačs, kura tēvs arī bija cēlies no Rīgas.

Statistikas ziņā interesanti A. Teringa secinājumi par baltiešu studentu īpatsvaru Vācijas universitātēs. 1711.–1760. gadā Kēnigsbergas universitātē ap 7% no studentu kopskaita bija baltieši, Rostokas universitātē – 2,4%, Jēnā – 1,6%, Hallē – 1,2%. Vēl augstāks šis īpatsvars Jēnas universitātē bija 1771.–1800. gadā (ap 5%). Autors uzskata, ka atjaunot universitāti Vidzemes guberņā 18. gs. nebija reālas vajadzības, jo turīgākiem muižniekiem un pilsētniekiem bija iespējas sūtīt savus dēlus uz labākajām Vācijas universitātēm, bet studentu rekrutēšanas bāze no citiem sabiedrības slāņiem bija pārāk šaura. Tikai pēc lielāku apriņķu un to centru izveidošanas Katrīnas II īstenoto administratīvo reformu ietvaros (18. gs. pēdējā ceturksnī) pamazām radās priekšnoteikumi, ko noteica vajadzība pēc ārstiem, juristiem, rātskungiem, skolotājiem šajos apriņķu centros.

Autors arī ieskicē un visai tēlaini ilustrē dažādas studiju dzīves puses – pašu braucieni uz universitātes pilsētu (sauszemes un jūras ceļa alternatīva), lekciju

apmeklētību, maģistru un doktoru promocijas procedūras, studentu līdzdalību zinātniskās biedrībās (piem., Jēnas Dabaspētnieku biedrībā), darbu bibliotēkās (piem., Gētingenes universitātes bibliotēkas izmantošanu), studentu aizraušanos ar mākslu un literatūru, līdzdalību dažādās apvienībās (arī brīvmūrnieku ložās), studentu milas dzīvi un arī allaž skarbo jautājumu – par studiju izmaksām. Šajā ziņā Terings ir vairāku pētniecisku tematu aizsācējs, kurš, piemēram, izvērtējis Rīgas un Rēveles rātes stipendijas, īpaši izceļot Rīgas pilsētas varasvīru tālredzīgo politiku, sagatavot vietējos cilvēkus turpmākam pēcstudiju darbam Rīgā ar pilsētas bagātnieku sarūpētām stipendijām.

Grāmatā aplūkotas arī strādāšanas (piepelnīšanās) iespējas studiju gados un studijas beigušo darbavietas. Pēc viņa aprēķiniem, no 1561. līdz 1600. gadam imatrikulētiem studiju absolventiem (baltiešiem) dzimtenē darbu atrada 40% Igaunijas un Vidzemes izstudējošo, bet Kurzemē – 36%; 1601.–1710. gadā – attiecīgi 52% un 46% Kurzemē, bet 1711.–1800. gadā – 67% no abām minētajām Krievijas impērijas provincēm un 61% no Kurzemes hercogistes. Vācijā palika relatīvi maz studijas beigušo baltiešu, jo tur jau bija akadēmiski izglīto to cilvēku pārprodukcija. Baltijas provincēs turpretī tādas nebija, īpaši pēc lielā mēra epidēmijām. Taču kā piemēri tiek minēti arī atsevišķi baltieši, kas savas darbošanās vietas atrada Vācijā vai Zviedrijā, īpaši teologi un juristi. Minēti arī baltieši, kuri veidojuši savu karjeru kā profesori Vācijas universitātēs, no kuriem ievērojamākais ir labi pazīstamais J. K. Loders. Pavisam skopi raksturoti nākamie zinātnieki, kas kļuvuši par Pēterburgas Ķeizariskās un citu zinātņu akadēmiju locekļiem.

Grāmatas pēdējā nodaļā veltīta Krievijas impērijas studentu atsaukšanai no ārzemēm un aizliegumam turpmāk studēt ārzemēs, kā to pavēlēja impulsīvais un despotiskais imperators Pāvils I. Viņa motivācija bija – Krievijas impērijas pasargāšana no Franču revolūcijas un arī Apgaismības kaitīgajām ietekmēm.

Terings salīdzina Pāvila I politiku ar PSRS izolacionisma politiku J. Staļina režīma gados, jo traucēti tika visi akadēmiskie kontakti ar ārzemēm, arī jebkāda korespondence. Rezultātā, citu skaitā arī D. H. Grindelim, bija jāpārtrauc studijas Jēnas universitātē. Tikai atsevišķi studenti uzdrīkstējās nepakļauties pavēlei un turpināt studijas (piem., Jēnas medicīnas students L. J. fon Vrangelis). Līdz ar to ārzemēs studējušajiem mediķiem un farmaceitiem, piemēram, bija jāpabeidz savas studijas jaundibinātajā Pēterburgas Medicīnas un ķirurģijas akadēmijā, citiem – vispār nebija kur studēt. Taču aizliegums radīja arī motivāciju dibināt pašu – "baltiešu" universitāti Jelgavā vai Tērbatā, ko imperators, Krievijas centrālā vara, patiešām pieļāva. Aleksandra I laikā radās universitātes arī citās Krievijas impērijas daļās.

Grāmatā sniegta daudzas labi pārdomātas tabulas, norādes uz arhīvu materiāliem un literatūras avotiem, saīsinājumu, personu un institūciju rādītājs, – vārdu sakot, darbs ir labi nostrādāts un bagātīgi ilustrēts.

Autors savu lieldarbu veicis, iedvesmojoties no daudzsējumu grāmatas par universitāšu vēsturi Eiropā, no vācu universitāšu vēsturnieka T. O. Ahalisa (Ac-

Pētījums par studentiem no Baltijas 16.–18. gs. Eiropas universitātēs

halis) pētījumiem (par Šlēsvigas studentiem), no līdzīga rakstura pētījumiem par Skandināvijas valstīm, Prūsiju. Viņš izmantojis arhīvus un bibliotēkas ne tikai Baltijā (arī Rīgā), bet arī Vācijā, Nīderlandē, Ziemeļvalstīs un Polijā.

Mazāk grāmatā skarti tieši zinātnes attīstības jautājumi, taču Terings jau agrāk vēltījis atsevišķus rakstus par R. Dekarta ideju, tāpat par heliocentrisko ideju recepciju Baltijā u. tml.

Teringa grāmatā mazāk uzmanības veltīts tieši medicīnas studentiem, jo to skaits no Baltijas bijis neliels. Šo robu daļēji aizpilda jaunākā autora publikācija "Universitātes, kas sagatavoja medicīnas doktorus Baltijas zemēs 17. gs. un 18. gs. sākumā" (*Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae*, 2009, vol. 17 (24), pp. 279–314). Tajā rādīts, ka 17. gs. ārstu skaits trijās Baltijas sastāvdaļās bijis neliels (ne vairāk kā 50) un to vairākums koncentrējies Rīgā kā "pilsētas ārsti", privāti praktizējoši ārsti un kara ārsti. Kurzemē akadēmiski izglītotie ārsti pārsvarā bijuši hercoga galma ārsti. Vismaz 60% Baltijas ārstu 17. gs. bija ieguvuši doktora grādu un prominentākie no tiem bija studējuši Nīderlandes universitātēs (Leidenē un Utrehtā), taču kopumā Baltijā praktizējušie ārsti bija studējuši 17 dažādās Eiropas universitātēs (arī Padujā, Upsalā, Leipcigā, Vitenbergā, Jēnā, Kēnigsbergā, Ķilē, Erfurtē un Hallē). Īsi pieminēti arī jauno ārstu pieredzes apmaiņas ceļojumi ārzemēs.

Kopumā vērtējot, Arvo Teringa grāmata būs noderīga ne tikai augstākās izglītības sakņu izpētei Igaunijā, bet arī Latvijā, un tā var kļūt par paraugu šada veida reģionālajām studijām arī citās zemēs. Tai ir paliekama vērtība.